

Шоюсупова Наргиза Тургуновна
ТДИУ, Иқтисодиёт факультети
декани ўринбосари,
и.ф.н., доцент.
nargiza_69 @ mail.ru

ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОСНОВНОГО
ФАКТОРА РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА**

**IMPROVING THE EDUCATION SYSTEM AS THE MAIN FACTOR
IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL**

Аннотация. Мақолада мамлакатда инсон капиталини ривожлантиришида инновацион ривожланишининг устувор йўналиши сифатида фан, таълим соҳаларининг илгарилаб ривожланишини таъминлаш муҳимлиги хулоса қилинди. Ушбу мақсадда инсон капиталининг қийматини шакллантиришида асосий вазифани бажарувчи таълим соҳасида ислохотларни такомиллаштириш, таълим тизимининг байналминаллашувини таъминлаш мақсадида мамлакатда мавжуд илмий мактаблар салоҳиятидан фойдаланиб, халқаро таълим хизматлари бозорида импорт қилувчи сифатида эмас, балки экспорт қилувчи кўринишида ўз улушига эгаллик қилишини таъминловчи институционал асос ва механизмларни ишлаб чиқиш масалалари ёритилган.

Таянч иборалар: инсон капитали, инновациялар, инновацион ривожланиш, таълим соҳаси, иқтисодий фаол аҳоли.

Аннотация. В статье рассмотрены приоритетные направления инновационного развития, обеспечение прогрессивного развития науки и образования. С этой целью необходимо предусмотреть следующие направления совершенствования реформ в сфере образования, осуществляющие основную функцию при формировании стоимости человеческого капитала. в целях обеспечения интернационализации образования разработка институциональных основ и механизмов, обеспечивающих достижения своего места на международном рынке образовательных услуг в качестве экспортёра, используя имеющийся в стране потенциал научных школ.

Ключевые слова: человеческий капитал, инновации, инновационное развитие, образование, экономически активное население тенденция и перспектива развития сельского хозяйства в Узбекистане

Annotation. The article discusses the priority directions of innovative development, ensuring the progressive development of science and education. To this end, it is necessary to envisage the following directions for improving reforms in the field of education, which carry out the main function in the formation of the value of human capital. in order to ensure

the internationalization of education, the development of institutional frameworks and mechanisms that ensure the achievement of its place in the international market of educational services as an exporter, using the potential of scientific schools in the country.

Key words: *human capital, innovation, innovative development, education, economically active population tendency and prospects for the development of agriculture in Uzbekistan.*

Ҳозирда инсон капиталининг жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги ўрнини аниқлаш, миллий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ривожлантириш, ундан самарали фойдаланиш, тўлиқ намоён этиш учун шарт-шароитларни яратиш масалалари мамлакатларнинг халқаро ҳамжамиятдаги ўрни, аҳолининг муносиб ҳаёт кечириши ва барқарор ривожланишини таъминлаш жиҳатидан илмий тадқиқотларнинг муҳим йўналишларидан бирига айланган. Бу борада илмий тадқиқотларда инсон капитали ривожланганлик даражасининг иқтисодий ўсишга таъсирини тадқиқ этиш, инсон капитали таркибий унсурларининг ўзаро муносабатини баҳолаш, инновацияларнинг жорий этилиши ва тарқалишига таъсирини аниқлаш, инсон капиталини ривожлантиришнинг самарали усулларини тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ривожланаётган мамлакатлар олдида турган асосий вазифа мавжуд инсон капиталини инновацион иқтисодиёт талабларига жавоб берадиган янги сифат босқичига олиб чиқишдир. Инновацион иқтисодиёт инсон капиталининг сифати ва самарадорлигига нисбатан юқори талабларни қўяди. 2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясида «инсон капиталини ривожлантириш асосий мақсад ва мамлакатнинг халқаро майдондаги рақобатбардошлилиги даражаси ва инновацион жиҳатдан тараққий этганини белгиловчи асосий омил сифатида белгиланиб, 2030 йилга бориб Глобал инновацион индекс рейтинги бўйича жаҳоннинг 50 та илғор мамлакати қаторига киришига эришиш, таълимнинг барча даражаларида сифати ва қамровини ошириш, узлуксиз таълим тизимини ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш тизимининг иқтисодиёт эҳтиёжларига мослашувчанлигини таъминлаш шунингдек, инновацияларни кенг жорий этиш учун шарт-шароитларни яратиш»¹ каби вазифалар белгиланган. Шу билан бирга, «Президентнинг илм-фан намояндалари билан мулоқоти давомида илмий асосланган тажриба асосида кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш вазифасининг муҳимлиги»² таъкидланди. Инсон капиталининг янги сифати – мутахассисларнинг юқори даражадаги рақобатбардошлиги, менежерларнинг устомонлиги ва барча фаолият соҳаларидаги ишчиларнинг усталлигини назарда тутди. Бу вазифаларни бажариш учун мамлакат инсон салоҳиятини шакллантиришда давлатнинг ролини ошириш, таълим, соғлиқни сақлаш тизимларини модернизация қилиш ва илмий тадқиқот ва ишланмаларнинг ҳукумат томонидан молиялаштирилишини кенгайтириш зарур. Инновацион иқтисодиётнинг шаклланиши ва миллий инновацион тизимнинг ишлаб чиқилиши фундаментал фан ва таълим давлат сиёсатининг устувор йўналишлари қаторида белгиланган ва шунга мос равишда молиялаштириладиган давлатларда амалга оширилиши мумкин. Бунда илмий лойиҳаларни амалга ошириш натижасида олинган натижаларни тижоратлаштириш механизминини шакллантириш ва уни такомиллаштириш янги технологияларни

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги «2019–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида» фармони www.lex.uz

² Инновацион ғояларни илм-фан ва саноатга кенг татбиқ этиш – ислохотлар самарадорлигининг бош мезони / «Халқ сўзи», № 107 (7337). 25 май 2019 йил.

тарқатишдаги инновацион жараёнларга давлатнинг етакчилик қилиши муҳим аҳамиятга эга. Инсон тараққиёти концепциясининг асосий тамойилларига асосланган инсон капитали ривожланишини таъминлаш республика учун долзарб аҳамиятга эга. Бугунги кунга келиб, мамлакатимиз барча соҳаларда чуқур ислохотлар олиб борар экан, таълим тизимининг жамият тараққиёти ва иқтисодий ривожланишида ўрни қанчалик муҳим эканлиги аён бўлиб бормоқда. Умуман олганда инсон капиталига инвестиция турлари инсон капиталининг таркибий унсурлари билан бевосита боғлиқ равишда классификацияланади. Инсон капиталига инвестиция турли босқичларда амалга оширилади ва уни шартли равишда уч босқичга бўлиш мумкин. Биринчиси, болалик даврида – ота-оналарнинг қарори асосида, яъни ўз фарзандининг инсон капиталига инвестицияни амалга ошириш ёки оширмаслик қарори билан белгиланади. Иккинчиси, ўсмирлик ва ёшлик даврида – индивидларнинг қарори билан амалга оширилади. Учинчиси, меҳнат кучи босқичига киргандан сўнг – яъни, меҳнат фаолияти бошлангандан кейин, иш жойида ўрганиш шаклида бевосита иш жараёни давомида, шунингдек, иш берувчи муассаса ёки индивиднинг ўзи томонидан алоҳида инвестициялаш орқали амалга оширилади. Инсон капиталига инвестор сифатида оила, давлат (хукумат), нодавлат жамоат ташкилотлари ва жамғармалари, алоҳида фирмалар, халқаро ташкилот ва жамғармалар юзага чиқиши мумкин. Бугунги кунда бу соҳада давлатнинг роли жуда юқоридир. Давлат буни мажбурий ва ундовчи йўллар билан амалга оширади. Мажбурийга ўрта мактаб доирасида таълим олиш ва мажбурий тиббий профилактика тадбирлар (эмлаш)ни мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Лекин асосий тадбирлар ундовчи хусусиятга эгадир. Инсон капиталини шакллантиришнинг асосий соҳалари бўлган таълим ва соғлиқни сақлаш тизимида давлатнинг роли айниқса катта. Исталган жамиятнинг ҳозирги даврда тўпланган инсон капитали захираси бир неча ўн йилликлар олдинги таълим сиёсатининг натижаси сифатида юзага чиқади. Шундан келиб чиққан ҳолда, биз айни вақтда таълим соҳасидаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда мамлакат миқёсида тўпланган инсон капиталини прогноз қилиш мақсадга мувофиқдир. Инсон капиталининг прогнозини амалга оширишда республика аҳолисининг, хусусан, меҳнат ресурсларини асосини ташкил этувчи меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳолининг таълим даражасига кўра таркибининг ўзгаришини прогноз қилиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Республикада умумий аҳоли сонида, меҳнат ресурсларининг ва мос равишда иқтисодий фаол аҳоли сони ортиб бормоқда. Бу ҳолат шиддатли иқтисодий ўсишни таъминлаш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Лекин бундай иқтисодий сакраш фақатгина таълим ва иш билан бандлик сиёсатларини мувофиқлаштирган ҳолда самарали усуллари қўллаш орқалигини таъминланиши мумкин. Ўзбекистонда мос ёш гуруҳининг олий таълим билан қамраб олинганлик даражасининг 10%га ҳам етмаслиги, инновацион ривожланишни таъминлашга тўсқинлик қилади.

Жаҳон иқтисодиётида рўй бераётган глобал ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда ривожланаётган мамлакатлар, жумладан Ўзбекистон учун ҳам, миллий таълим тизимини ривожлантириб унинг рақобатбардошлигини таъминлаш, шунингдек, хорижлик талабаларни жалб этиш йўллари излаш миллий иқтисодиётга тушум таъминлайдиган истиқболли йўналишга айланиши мумкин.

Шуни айтиб ўтиш керакки, инсон капиталининг сифатини белгиловчи асосий кўрсаткич аҳолининг таълим даражасидир. Кўпгина тадқиқот натижалари инновацияларнинг интенсивлиги иқтисодий фаол аҳоли сони ва унинг таълим даражасининг ўсиши билан белгиланишини кўрсатади.

Республикада инсон капиталининг прогнозини амалга ошириш, яъни аҳолининг олдинги, ҳозирги ва келажакдаги таълим даражасига кўра структурасини билиш, лозим бўлса, таълим сиёсатига ўзгартириш киритиш имконини берганлиги билан аҳамиятга эга.

Инсон капитали нуқтаи назаридан таҳлил учун умумий аҳоли таркибининг таълим даражасига кўра ўзгаришига нисбатан меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли таркибида ёки меҳнат ресурслари таркибида эришган маълумот даражасига кўра ўзгариши аҳамиятлироқдир. 2015 йилда 15 ёшдан катта аҳоли таркибида ўрта маълумотга эга бўлган аҳоли улуши 87 %ни ва олий маълумотга эга бўлганларнинг улуши 13 % ташкил этган бўлса¹, олий таълим билан қамров кўрсаткичларининг муттасил ошиб бориши натижасида иккинчи сценарий асосида амалга оширилган прогноз натижаларига кўра, ушбу нисбат 2025 йилда 83,7 % ва 16,2 %, 2030 йилда 81,3 % ва 18,6 % ва 2035 йилда мос равишда 78,1 % ва 21,8 % ни ташкил этади.

Ўз навбатида, эркаклар орасида ўрта маълумотга эга бўлганлар улуши 2015 йилдаги ҳолат 84,6 % дан 2025 йилда 81,5 % ва 2035 йилда 75,9 %га ва олий маълумотлилар улуши 2015 йилдаги 15,2% дан мос равишда 18,4 % ва 24 % га ўзгариши рўй беради. Аёллар орасида ўрта маълумотга эга бўлганлар улуши 88,9 % дан 2025 йилда 85,9 %, 2035 йилда 80,3 %га ва олий малумотга эга бўлганлар улуши 10,8 % дан мос равишда 13,9 % ва 19,6 % га ўзгариши рўй беради. Таъкидлаш жоизки, бундай натижа 2020 йилда аҳолининг 20–30 ёш гуруҳида олий маълумотлилар улуши 16 %, 2025 йилда 25,5 %, 2030 йилда 34,2 %, 2035 йилда 41,8 % етгандагина эришилади.

Ушбу прогноз **биринчидан**, давлатнинг таълим соҳасидаги сиёсатини режалаштириш нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Ўқувчи ёшидаги аҳоли сонининг прогноз кўрсаткичлари давлатнинг чекланган ресурсларини мақсадли йўналтириш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Яъни зарур инфратузилмага инвестиция қилиш, ўқитувчи кадрларни тайёрлаш кабилар бўйича мўлжалли кўрсаткичларни шакллантиради.

Иккинчидан, аҳолининг эришган таълим даражасига кўра тузилишидаги кутилаётган ўзгаришлар стратегик ва узоқ муддатли режалаштириш учун муҳим йўналишларни аниқлаш имконини беради. Узоқ истиқболдаги миллий инсон капитали тўғрисида маълумотга эга бўлиш мамлакатнинг келажаги ва ҳатто унинг геосиёсий ҳолати тўғрисида хулоса чиқариш имконини беради. Масалан, Амалий тизимлар таҳлили халқаро институтининг (International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA)) тадқиқот натижаларига кўра, 2030 йилга келиб, Хитойда ўрта ва олий маълумотга эга бўлган меҳнатга лаёқатли аҳолининг абсолют сони Европа ва Шимолий Америкадан биргаликда ҳисоблаганда ҳам 1,5 баробар кўп бўлиши прогноз қилинган.² Малакали ишчилар сонидagi истиқболдаги бундай ўзгаришлар жаҳон иқтисодиёти тизимида ўзгаришларга олиб келиши мумкин. Ҳозирги даврда жадал тус олаётган глобаллашув шароитида Ўзбекистоннинг миллий инсон капиталидаги ўзгаришларни прогноз қилиш мамлакатда инновацион иқтисодиётни ривожлантириш имкониятлари ҳамда унинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини кўра олиш имконини беради ва керак бўлса, стратегик режаларни ўзгартириш учун асос бўла олади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

² Lutz, W. and A. Goujon. 2001. The world's changing human capital stock: Multi-state population projections by educational attainment. Population and Development Review 27(2): 323-339.

Учинчидан, ёш гуруҳлари бўйича таълим даражасининг ўзгаришини прогноз қилиш таълим тизимини ривожлантириш бўйича мақсадли кўрсаткичларни янада аниқроқ қилиб белгилаш имконини беради. Масалан, Минг йиллик ривожланиш дастурида белгиланган глобал мақсадлардан бири бўлган 2015 йилгача аёллар орасида саводсизликка бутунлай барҳам бериш мақсади жаҳон аҳолисининг демографик хусусиятларидан келиб чиқиб эришиб бўлмаслиги маълум бўлган. 2030 йилга келиб эса, ҳозирги таълим билан қамров кўрсаткичлари шароитида ҳам табиий равишда эришилиши тасдиқланган. Яъни, бу ҳолат катта ёшдаги аҳоли қатламининг табиий ўлими билан изоҳланади. Аҳолининг ёш гуруҳлари кесимида таълим даражаси бўйича маълумотга эга бўлиш стратегик мўлжалларни самаралироқ белгилаш имконини беради.

Тўртинчидан, баъзи ҳолларда иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар билан боғлиқ дастурларни амалга ошириш асносида ҳукумат бюджет харажатларини қисқартиришдан манфаатдор бўлади ва таълимга харажатлар қисқа муддатда қайтим таъминламаганлиги сабабли «самарасиз» харажатларни қисқартириш қарорини қабул қилиши мумкин. Шунда ҳозирги вақтда таълим билан қамровдаги ўзгаришлар узоқ истикболда катта ёшдаги аҳолининг таълим даражасига қай даражада таъсир ўтказишини намоён этувчи миллий инсон капиталининг кўргазмали прогнози ҳукуматни таълимга қилинган инвестиция маълум бир вақтдан сўнг қайтишига ишонтиришда кучли далил сифатида ўрин эгаллаши мумкин.

Амалга оширилган таҳлил натижасида мамлакатда инновацион ривожланишнинг устувор йўналиши сифатида фан, таълим соҳаларининг илгарилаб ривожланишини таъминлаш муҳимлиги хулоса қилинди. Ушбу мақсадда инсон капиталининг қийматини шакллантиришда асосий вазифани бажарувчи таълим соҳасида ислохотларни такомиллаштириш йўналишлари қуйидагиларни назарда тутиши лозим:

- ▶ барча босқичларида таълимнинг сифатини ошириш ва уни баҳоловчи мезонларини ишлаб чиқиш;
- ▶ инновацион иқтисодиётни шакллантириш нуқтаи назаридан олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаш даражасини ошириш ҳамда катта ёшдагилар учун таълимнинг турли шакллари ривожлантириш;
- ▶ таълим тизимининг байналминаллашувини таъминлаш мақсадида мамлакатда мавжуд илмий мактаблар салоҳиятидан фойдаланиб, айна вақтдаги ҳолатдан фарқли ўлароқ, халқаро таълим хизматлари бозорида импортёр сифатида эмас, балки экспортёр кўринишида ўзининг камтарона улушига эгалик қилишини таъминлайдиган институционал асос ва механизмларини ишлаб чиқиш ва бошқалар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 10 майдаги ЎРҚ-537-сон «Давлат хусусий шериклик тўғрисида»ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 9 январдаги ПҚ-4563сон «Ўзбекистон Республикасининг 2020–2022 йилларга мўлжалланган Инвестиция дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори.

Эрназаров Нуриддин Эламонович,
Самарқанд иқтисодий ва сервис
институтининг ассистентини,
Ўзбекистон Самарқанд
почта: n.ernazarov@list.ru

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙУЛЛАРИ

СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНЫХ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ В ТЯЖЕЛЫХ УСЛОВИЯХ

METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESSES AND
PRIVATE ENTREPRENEURS IN THE CONTEXT OF PANDEMIC

Аннотация. Ушбу мақолада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва соҳадаги иқтисодий ислоҳатларнинг бугунги кундаги аҳамияти ёритилган. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯИМдаги улуши, аҳоли бандлигини таъминлашдаги аҳамияти ва пандемия шароитида соҳада ислоҳатларнинг самарадорлигини оширишга қаратилган илмий таклифлар ёритилган.

Калит сўзлар: бозор, рақобат, ривожлантириш, либераллаштириш, кредит, фоиз, ишлаб чиқариш, талаб, ислоҳат, самарадорлик, рақобатбардош, концепция, имтиёз.

Аннотация. В данной статье освещается развитие малого бизнеса и частного предпринимательства, а также актуальная важность экономических реформ в отрасли. Выделены доля малого бизнеса и частного предпринимательства в ВВП, его роль в обеспечении занятости и научные предложения по повышению эффективности реформ в этой сфере в контексте пандемии.

Ключевые слова: рынок, конкуренция, развитие, либерализация, кредит, интерес, производство, спрос, реформа, эффективность, конкурентоспособность, концепция, привилегия.

Abstract. This article discusses the development of small business and private entrepreneurship, as well as the actual importance of economic reforms in the industry, the share of small business and private entrepreneurship in GDP, its role in providing employment. Moreover several scientific proposals have been made for increasing the effectiveness of reforms in this sector in the context of a pandemic.

Keywords: market, competition, development, liberalization, credit, interest, production, demand, reformation, efficiency, competitiveness, concept, privilege.

Мамлакатимизда иқтисодий либераллаштириш, бошқарувнинг бозор тамойиллари ва механизмларини жорий этиш, кулай ишбилармонлик муҳитини шакллантириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш йўлидаги ортиқча бюрократик тўсиқ ва ғовларни бартараф этиш борасида тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Шу ўринда айтиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида» ги[1] фар-